

رستم علی تاج

ریسرچ اسکالر یونیورسٹی آف پنجاب، لاہور

پنجابی لوک گیتاں وچ سماجی شعور

Rustam Ali Taj

Research Scholar University Of The Punjab, Lahore

Social Awareness in Punjabi Folk Songs

This research article explores the theme of social awareness in Punjabi folk songs, emphasizing their role as both cultural artifacts and vehicles of collective consciousness. Punjabi folk songs, deeply rooted in oral tradition, reflect the lived realities, values, and struggles of the Punjabi people. Beyond entertainment, they embody social, moral, and cultural messages that shape and preserve community identity across generations. The study highlights how these songs address essential social values such as love, respect, family bonds, hard work, and communal harmony, while also exposing social issues including poverty, gender inequality, migration, and injustice. Folk songs serve as an archive of people's emotions and struggles, offering insights into the history and socio-cultural transformation of Punjab. They are also a means of protest, resistance, and resilience, providing a collective voice against oppression and inequality. Furthermore, the research examines the role of folk songs in reinforcing national identity by connecting individuals to their roots through references to land, culture, and spirituality, particularly in Sufi-inspired poetry. The paper also discusses the aesthetic and linguistic beauty of these songs, showcasing their use of metaphor, symbolism, and musicality in conveying deeper meanings. By analyzing the social function of Punjabi folk songs, the article underlines their relevance in contemporary contexts, including how modern folk expressions continue to inspire awareness through media and popular culture. This study argues that Punjabi folk songs are not only artistic expressions but also powerful tools for cultivating social consciousness and preserving cultural identity.

Keywords: Punjabi Folk Literatur, Social Consciousness, Cultural Identity, Folk Songs, Oral Traditions, Social Issues, Collective Expression, Resistance, Gender Roles, Community Solidarity

پنجابی زبان دنیاویاں وڈیاں تے قدیمی زبانوں وچوں اک ہے، جیہڑی اپنی لوک وراثت، سماجی روایت تے ثقافتی ورثے کارن منفرد پہچان رکھدی ہے۔ اس خطے دے لوک ادب وچ لوک گیتاں نوں خاص اہمیت حاصل ہے۔ لوک گیت صرف تفریح یا موسیقی دا ذریعہ نہیں، بلکہ ایہہ اک ایسا ادبی سرمایہ ہن جو پنجابی سماج دے احساسات، خیالات، رویے تے اجتماعی شعور نوں اجاگر کر دے ہن۔ لوک گیت اس خطے دے لوکاں دی زندگی، انہاں دیاں خوشیاں، دکھاں، رسماں، رسم و رواج، محنت مشقت تے رشتے ناتے دی جھلک پیش کر دے ہن۔ پنجابی لوک گیتاں دی روایت صدیوں توں جاری ہے۔ ایہہ روایت زبانی روایتاں راہی نسل در نسل منتقل ہندی رہی۔ جدوں تحریری ادب عام نہیں سی، اوہدوں لوکاں دے خیالات، جذبات تے تاریخ نوں محفوظ کرن دا ذریعہ ایہہ زبانی ادب سی۔ ایہہ گیت عورتاں دیاں جھولیاں، شادی بیاہ دیاں رسماں، کھیتاں وچ محنت مشقت، میلوں ٹھیلوں تے زندگی دیاں ہر چھوٹی وڈی رسم وچ گائے جان دے سن۔ انہاں گیتاں دے نال نہ صرف وقت کٹیا جاندا سی بلکہ انہاں راہی سماج دے مسائل، محبتاں، جدائیاں تے خواہشاں دا اظہار وی ہندا سی۔

سماجی شعور توں مراد اوہ اجتماعی سمجھ بوجھ ہے جو اک سماج دے افراد نوں آپس وچ جوڑدی ہے، انہاں دے رویے طے کردی ہے تے انہاں نوں اک مشترکہ شناخت فراہم کردی ہے۔ پنجابی لوک گیت انہاں قدراں نوں اجاگر کردے نیں۔ ایہہ گیت محض سنگیت یا شاعری نہیں، بلکہ سماجی رویے، اخلاقی قدراں، خاندانی رشتے تے سماجی انصاف دی عکاسی کردے ہن۔ مثلاً گئی لوک گیتاں وچ عورت دی قربانی، ماں دی محبت، ویر بہن دے رشتے دی مضبوطی تے عشق دے جذبات نوں خاص طور ’تے بیان کیتا گیا ہے۔

پنجابی لوک گیتاں دا مطالعہ ایہہ گل ثابت کردا ہے کہ ایہہ محض تفریحی سرگرمی نہیں، بلکہ اک سماجی، اخلاقی تے سیاسی شعور نوں اجاگر کرن والا وسیلہ ہے۔ انہاں گیتاں وچ نہ صرف سماج دیاں مثبت روایتاں دی عکاسی ہندی ہے بلکہ سماج وچ موجود تضادات، نا انصافیاں تے مسائل دی نشاندہی وی کیتی جاندی ہے۔ ایہہ گیت کساناں دی محنت، مزدور اں دیاں نکالیناں، عورت دی مجبوری تے غریباں دی زندگی دے ایسے نوں سامنے لیاندے نیں۔

پنجابی لوک گیتاں نوں سمجھنا اصل وچ پنجابی سماج نوں سمجھنا ہے۔ کیونکہ ایہہ گیت پنجابی ثقافت دے ہر پہلو نال جڑے ہندے نیں۔ پنجابی دیہات وچ لوک گیت صرف شادی بیاہ یا خوشی دے موقعے ’تے نہیں گائے جاندے بلکہ ایہہ دکھ درد دے موقعے ’تے وی سنگیت دے ذریعے اظہارِ اذریعہ ہندے نیں۔ ایہہ گیت نہ صرف افراد دے جذبات نوں بیان کردے ہن بلکہ اوہناں نوں اک دوجے دے نال جوڑ کے اک اجتماعی جذبہ پیدا کردے ہن۔

سہت دے ہر دور وچ لوک ادب نوں اہم مقام حاصل رہا ہے۔ پنجابی ادب وچ وی ایہہ لوک گیت بنیادورگی حیثیت رکھدے نیں۔ کلاسیکی شاعراں، جیویں شاہ حسین، وارث شاہ، بلھے شاہ تے دیگر صوفی شعراء نے وی لوک گیتاں دی روایت نوں اپنی شاعری وچ جذب کیتا۔ ایہہ روایت بعد وچ جدید پنجابی شاعری تے موسیقی وچ وی نظر آندی ہے۔ ایس لحاظ نال پنجابی لوک گیت ادب، ثقافت، موسیقی تے سماج سب نوں اکٹھا کرن والا عظیم سرمایہ ہن۔ ایہہ تحقیق انہاں گیتاں وچ موجود سماجی شعور اُتے روشنی ڈالے گی۔ اس وچ ایہہ دیکھیا جائے گا کہ پنجابی لوک گیت کس طرح افراد نوں اجتماعی سطح ’تے سوچن تے عمل کرن لئی تیار کردے نیں۔ ایہہ وی جانچیا جائے گا کہ لوک گیتاں وچ کون کون جیہڑے سماجی مسئلے بار بار اجاگر ہندے نیں تے اوہناں نوں کس طرح پیش کیتا جاندے ہے۔ اس دے نال نال جدید پنجابی لوک گیتاں تے انہاں وچ موجود سماجی پیغامات دا جائزہ وی اس تحقیق وچ شامل ہووے گا۔

خلاصہ ایہہ ہے کہ پنجابی لوک گیت محض فن یا سنگیت نہیں، بلکہ ایہہ پنجابی سماج دی روح ہن۔ انہاں وچ سماجی شعور دی جھلک ملدی ہے جو افراد نوں آپس وچ جوڑدی ہے، انہاں نوں اخلاقی قدراں دی یاد دہانی کرواندی ہے تے انہاں دے مسائل نوں آواز دیندی ہے۔ ایس مضمون وچ اسی انہاں گیتاں دا تحقیقی مطالعہ کر کے انہاں وچ موجود سماجی شعور نوں دکھریا وکھریا پہلو اں نال جانچاں گے۔

پنجابی لوک ادب اتار بچے پس منظر

پنجابی زبان دنیا دیاں قدیم تے زرخیز زباناں وچوں اک ہے۔ اس زبان دی جڑھ قدیم سنسکرت، پراکرت تے پھیر مش توں جا کے ملدی ہے، جیہڑی بعد وچ پنجابی وچ ڈھل گئی۔ پنجابی لوک ادب، خاص طور ’تے لوک گیتاں، صدیاں توں عوام دی روزمرہ زندگی، رواج، دکھ سکھ تے خوشیاں دا عکس پیش کردے نیں۔ ایہہ گیت صرف تفریح و اذریعہ نہیں، بلکہ اک سماجی دستاویز وی نیں جو سماج دے اقدار، عقیدتاں تے تاریخی شعور نوں محفوظ کر کے رکھدے نیں (1)۔

پنجابی لوک ادب وچ زیادہ زور زبانی روایت تے ہوند ہے۔ ایہہ روایت انہاں لوکاں دے ذریعے قائم رہی جیہڑے گاؤں گاؤں جا کے گیت سنو دے سن، کہانیاں بیان کردے سن تے سماجی پیغام پھیلدے سن۔ انہاں گیتاں وچ خاص طور ’تے محنت کش طبقے، کساناں، مزدور اں تے عورتاں دے دکھ درد تے خوشیاں نوں زبان ملی۔ اس طرح لوک ادب نے پنجابی سماج دی اجتماعی نفسیات تے رویے آں نوں آئینہ بنا کے پیش کیتا (2)۔

لوک گیتاں وچ سماجی قدراں

پنجابی لوک گیتاں وچ سماجی قدراں دی عکاسی نمایاں طور ’ تے نظر آندی ہے۔ خاندانی رشتے، ماں دی مامتا، پرہیزگاری، بھائی چارہ، تے محنت دی عظمت انہاں گیتاں دے بنیادی موضوعات وچ شمار ہوندے نیں۔ مثال دے طور ’ تے کجھ گیت ماں پتر دے رشتے نوں ایہو جیہی شدت نال پیش کردے نیں کہ سنن والے دے دل ’ تے گہرا اثر چھڈ جاندا ہے۔ ایہہ گیت صرف خاندانی محبت نوں ظاہر نہیں کردے، بلکہ سماج وچ عورت دی عظمت تے قربانی نوں وی اجاگر کردے نیں (3)۔

اس دے نال نال پنجابی لوک گیتاں وچ محنت تے دیانت دی قدروں وی نمایاں ملدی ہے۔ کھیتاں وچ کم کرن والے کساناں دے گیت محض دھن تے سُر تک محدود نہیں، بلکہ ایہہ اوہہ زندگی فلسفہ بیان کردے نیں جیہڑا محنت، امید تے صبر نال جُویا ہویا ہے۔ انہاں گیتاں وچ اجتماعی ہم آہنگی تے بھائی چارہ دی جھلک وی نظر آندی ہے، جیہڑا پنجابی سماج دی بنیادی پہچان ہے (4)۔

سماجی مسائل دی عکاسی

پنجابی لوک گیتاں دا اک خاص وصف ایہہ ہے کہ اوہہ صرف خوشی، محبت تے خاندانی رشتیاں دی تعریف تک محدود نہیں رہندے، بلکہ اوہہ سماج دے وڈے مسائل تے دکھ درد وی سامنے لیاندے نیں۔ ایہہ گیت اصل وچ عام لوکاں دی اجتماعی آواز ہوندے نیں، جو انہاں دے اندر لے احساسات تے مشکلات نوں زبان بختدے نیں۔ پنجابی لوک گیتاں وچ سماجی مسائل دی عکاسی انہاں نوں محض تفریحی دھن توں ہٹاکے اک تاریخی تے سماجی دستاویز بناندی ہے۔

غربت پنجابی لوک گیتاں وچ بار بار سامنے آندی ہے۔ کساناں تے مزدوراں دے گیت ایہہ واضح کردے نیں کہ اوہہ کس طرح اپنے خون پسینے نال زمین نوں آباد کردے نیں، پر اس دے باوجود وی انہاں نوں غربت دا سامنا رہندا ہے۔ لوک گیتاں وچ اکثر غربت نوں اک وڈی سماجی نا انصافی دے طور پیش کیتا جاندا ہے، جتھے کساناں دی محنت دا پھل جاگیر داراں یا وڈیراں دے حصے آجاندا ہے۔ ایہہ گیت سماج وچ معاشی توازن دی کمی تے طبقاتی ناہمواری نوں اجاگر کردے نیں، جیہڑا مسئلہ صدیاں توں پنجابی سماج وچ قائم ہے۔

عورت دی حالت وی پنجابی لوک گیتاں وچ نمایاں موضوع ہے۔ گیتاں وچ ماں، بہن، بیٹی تے بیوی دے روپ وچ عورت دی قربانیاں تے دکھاں نوں اجاگر کیتا جاندا ہے۔ کئی گیتاں وچ کڑیاں دی شادی وقت جدائی تے چھوڑے دے دکھ نوں بیان کیتا جاندا ہے، جیہڑا نہ صرف انفرادی جذبات بلکہ سماجی ڈھانچے وچ عورت دی مجبوری نوں وی واضح کردا ہے۔ عورت دی زندگی وچ سماجی دباؤ، صنفی امتیاز تے قربانی نوں انہاں گیتاں وچ شدت نال بیان کیتا جاندا ہے، جس نال پتا لگدا ہے کہ پنجابی لوک ادب عورت دی حیثیت نوں نظر انداز نہیں کردا (5)۔

طبقاتی تقسیم پنجابی لوک گیتاں وچ ہر اک اہم سماجی مسئلہ ہے۔ کئی گیتاں وچ امیر تے غریب طبقے دی کشمکش نمایاں نظر آندی ہے۔ اک پاسے گیتاں وچ شاہانہ زندگی دا ذکر ہوندا ہے، تے دوسرے پاسے مزدوراں دی بھوک پیٹ تے تنگ پیر دا نقشہ کھینچا جاندا ہے۔ ایہہ تضاد سماج وچ معاشی نابرابری نوں اجاگر کردا ہے۔ گیتاں وچ ایہہ وی واضح ہوندا ہے کہ امیراں تے وڈیراں دی زندگی خوشحال تے عیش و عشرت نال لبریز ہے، جدوں کہ غریباں دی زندگی دکھ تے محنت نال جڑی ہے۔ ایہہ تضاد پنجابی لوک گیتاں نوں احتجاجی رنگ بخشدے نیں۔ ہجرت تے وچھوڑا پنجابی لوک گیتاں دا اک مستقل موضوع ہے۔ لوک گیتاں وچ پردیس جان والے مرداں تے انہاں دے کار والیاں دیاں فریاداں، یاداں تے انتظار دیاں تصویراں بار بار نظر آندیاں نیں۔ ایہہ گیت نہ صرف انفرادی دکھ بیان کردے نیں، بلکہ اک وڈے سماجی مسئلے، یعنی روزگار تے بہتر زندگی دی تلاش وچ اپنی دھرتی توں جدائی نوں وی نمایاں کردے نیں۔ پردیس جان والے لوکاں دیاں یاداں تے انتظار پنجابی لوک گیتاں نوں اک گہرے جذباتی تاثر نال بھر دیندے نیں، جو سماج وچ ہجرت دے اثرات نوں واضح کردے نیں۔

انصاف دی کمی تے سماجی برابری دی تلاش وی انہاں گیتاں وچ بار بار نظر آندی ہے۔ کئی گیتاں وچ عام لوک اپنے دکھ درد تے نا انصافیاں نوں گیتاں دے ذریعے سامنے لیاندے نیں۔ عدالتاں تے پنجائیاں وچ ہون والی نا انصافیاں نوں لوک گیتاں وچ طنز تے دکھ نال بیان کیتا جاندا ہے۔ ایہہ گیت نہ صرف شکایت پیش کردے نیں بلکہ سماج وچ انصاف تے برابری دی خواہش نوں وی اجاگر کردے نیں، جو پنجابی عوام دے اجتماعی شعور دی عکاسی ہے (6)۔

ایس طرح پنجابی لوک گیت صرف تفریح یا جذباتی اظہار نہیں، بلکہ اوہ اک سماجی آئینہ وی نہیں جیہڑا عام لوکاں دے دکھاں، مشکلات، تے نا انصافیاں نوں واضح کر داہے۔ ایہہ گیت پنجابی سماج دی وہی تصویر پیش کر دے نیں جیہڑی حقیقت وچ موجود ہے، تے انہاں نال اک طرف شعور اجاگر ہوندا ہے، تے دوجی طرف احتجاج دی آواز وی سامنے آندی ہے۔
اجتماعی شعور تے قومی شناخت

پنجابی لوک گیت محض انفرادی جذبات یا خاندانی تعلقات دا اظہار نہیں، بلکہ انہاں وچ اجتماعی شعور دی جھلک وی نمایاں ملدی ہے۔ اجتماعی شعور دا مطلب ہے اک ایسی سوچ تے احساس جو پورے سماج یا قوم دے افراد وچ ساٹھا ہوندا ہے۔ پنجابی لوک گیت اس شعور نوں اجاگر کرن وچ اہم کردار ادا کر دے نیں کیوں کہ اوہہ لوکاں دے مشترکہ دکھ، خوشیاں، تے مسائل نوں زبان بختدے نیں۔ انہاں گیتاں وچ جو جذبات بیان ہوندے نیں، اوہہ صرف گانے والے یا سننے والے دے ذاتی نہیں ہوندے بلکہ اک پوری کمیونٹی دی عکاسی کر دے نیں۔ اس طرح پنجابی لوک ادب اک ایسی اجتماعی دستاویز ہے جیہڑی عوامی شعور نوں زبانی روایت وچ محفوظ کر دیندی ہے (7)۔
اجتماعی شعور دی تشکیل وچ پنجابی لوک گیتاں دا وڈا کردار ہے کیوں کہ اوہہ عوامی تجربات تے مشترکہ قدراں نوں محفوظ کر دے نیں۔ مثال دے طور، کھیتاں وچ کم کرن والے کساناں دے گیت محض انہاں دی روزمرہ محنت دا اظہار نہیں، بلکہ اوہہ سماج دے سارے محنت کش طبقے دی آواز ہوندے نیں۔ ایہہ گیت سننے والے وچ اک جذباتی ہم آہنگی پیدا کر دے نیں جیہڑی اس نوں اپنے سماجی پس منظر نال جوڑ دیندی ہے۔ اس طرح لوک گیت فرد نوں اس دی جماعت نال وابستہ کرن تے قوم نال اس دی شناخت بنان وچ مددگار ہوندے نیں۔

پنجابی لوک گیت قومی شناخت دی تشکیل وچ وی اہم کردار ادا کر دے نیں۔ قوم صرف سیاسی یا جغرافیائی اکائی نہیں ہوندی، بلکہ اوہہ زبان، ثقافت، روایت تے مشترکہ تاریخ نال جوڑی ہے۔ پنجابی لوک گیت انہاں ساریاں شے آں نوں اکٹھا کر کے عوام نوں اپنی پہچان دا احساس بخشتدے نیں۔ مثلاً جنگلی گیتاں یا ویرتاں اُتے مبنی بالاداں وچ صرف اک فرد یا خاندان دی بہادری بیان نہیں ہوندی بلکہ اوہہ ساری قوم دے جذبے تے حوصلے نوں اجاگر کر دے نیں۔ ایہہ گیت قومی شناخت نوں مستحکم کرن وچ اہم سنگ میل سمجھے جاندا ہے (8)۔

قومی شناخت دی تعمیر وچ زبان دا کردار مرکزی ہوندا ہے۔ پنجابی زبان وچ لکھے تے گائے گئے لوک گیت زبان نوں زندہ رکھ دے نیں تے نواں نسل نوں اپنی زبان نال وابستہ کر دے نیں۔ جدوں کوئی قوم اپنی زبان نوں بچا لیندی ہے، تاں اس دی ثقافتی شناخت وی محفوظ رہندی ہے۔ پنجابی لوک گیت اس گل نوں یقینی بناؤندے نیں کہ زبان نہ صرف بولی جاوے بلکہ اوہہ موسیقی تے شاعری دی صورت وچ اگلی نسل نوں منتقل وی ہووے۔ ایہہ عمل قومی شناخت نوں مضبوط کرن لئی بنیادی اہمیت رکھدا ہے۔

اجتماعی شعور وچ مزاحمت تے احتجاج وی شامل ہوندا ہے، تے پنجابی لوک گیت اس پہلو وچ وی نمایاں ہن۔ جدوں سماج وچ نا انصافی، ظلم یا جبر دی صورت حال ہوندی ہے، تاں لوک گیت انہاں حالات خلاف احتجاجی آواز بلند کر دے نیں۔ کئی بالاداں وچ ظلم دا شکار ہون والے کرداراں دی کہانی سنائی جاندی ہے، پر اوہہ کہانیاں صرف اک فرد دی نہیں بلکہ سارے سماج وچ ہون والے جبر دی نمائندگی کردیاں نیں۔ ایہہ گیت عوامی مزاحمت نوں شعری روپ دیندے نیں، جیہڑا اجتماعی شعور نوں مزید مضبوط کر داہے۔ اجتماعی شعور تے قومی شناخت دے حوالے نال پنجابی لوک گیت اک پل داکم کر دے نیں جو ماضی نوں حال نال تے حال نوں مستقبل نال جوڑ دیندا ہے۔ اوہہ قدریں، رواج تے تجربے جو پرانی نسلاں وچ موجود سن، انہاں نوں لوک گیتاں دے ذریعے اگلی نسلاں تک منتقل کیتا جاندا ہے۔ ایہہ سلسلہ نہ صرف زبان تے ادب دی بقا لئی ضروری ہے بلکہ قوم دی اجتماعی شناخت نوں زندہ رکھن لئی وی لازمی ہے۔

آخر کار، ایہہ کہیا جاسکدا ہے کہ پنجابی لوک گیت صرف فن نہیں بلکہ اک اجتماعی سرمایہ نیں۔ اوہہ عوام دی آواز، انہاں دی تاریخ، انہاں دے دکھ سکھ، تے انہاں دی امیدیں دا مجموعہ نیں۔ انہاں گیتاں وچ قوم دی پہچان تے شعور دا عکس نظر آندا ہے، جیہڑا پنجابی سماج نوں اکٹھا کر داہے تے اس دی قومی شناخت نوں مستحکم بناؤندا ہے۔
اجتماعی شعور تے قومی شناخت

پنجابی لوک گیت صرف انفرادی احساسات یا ذاتی وارداتوں تک محدود نہیں رہندے بلکہ اوہ اک اجتماعی شعور پیدا کرنا اور مددگار ہندے ہیں۔ لوک گیتاں وچ درج ہوندی لوکاں دی کہانیاں، دکھ، خوشیاں، قربانیاں تے یاداں اس گل نوں واضح کردے ہیں کہ کس طرح پنجابی معاشرہ اپنی اجتماعی سوچ نوں گیتاں دے ذریعے زندہ رکھدا ہے۔ ایہہ شعور ہی آگے چل کے اک قومی شناخت دی بنیاد رکھدا ہے۔ اس اجتماعی شعور وچ فرد اپنے آپ نوں اکیلا نہیں سمجھدا بلکہ اپنے وسیب، اپنی دھرتی تے اپنے لوکاں نال جڑیا ہوا محسوس کردا ہے۔ (9)

پنجابی لوک گیتاں وچ جنگاں، قحط، ہجرتاں تے تقسیم دا ذکر قومی تاریخ نوں زندہ رکھن دا اک ذریعہ ہے۔ مثال دے طور تے تقسیم دے دور دے گیت صرف ہجرت دی اذیت نہیں سناؤندے بلکہ اوہ اس درد نوں اجتماعی سطح تے محفوظ کر کے قومی شعور دا حصہ بناؤندے ہیں۔ پنجابی زبان دے ایہہ گیت اس گل دا ثبوت ہیں کہ زبان صرف اظہار دا ذریعہ نہیں بلکہ اک ایسی قوت ہے جو لوکاں نوں اکٹھا کر دے تے قومی وجود نوں مستحکم کر دے (10)۔

لسانی اظہار تے جمالیاتی قدراں

پنجابی لوک گیت صرف سماجی، معاشرتی تے تاریخی حوالیاں تک محدود نہیں، بلکہ انہاں دی اصل خوبصورتی اوہناں دے لسانی اظہار وچ ہے۔ پنجابی زبان اپنی سادگی، مٹھاس تے روانی کارن ہمیشہ لوکاں دے دل نال جڑی رہی ہے۔ ایہہ زبان لوک گیتاں وچ نہ صرف روزمرہ دی بولی دی عکاسی کردی ہے بلکہ اس وچ جمالیاتی حُسن تے فنی مہارت وی جھلکدی ہے۔ پنجابی لوک گیتاں وچ استعمال ہون والے الفاظ وچ اک قدرتی تازگی ہوندی ہے جو گیت سنن والے نوں اپنے کلچر نال جوڑ دیندی ہے۔ اوہ الفاظ اکثر دھرتی، دریا، کھیت، مال مویشی، تے گھر یلو زندگی دے مظاہر نوں شاعرانہ رنگ وچ بیان کردے ہیں (11)۔

لوک گیتاں وچ تشبیہات تے استعارے دی خاص اہمیت ہے۔ جیویں محبوب دی آنکھاں نوں ہیرے یاد دیاں تھیں، یا جدائی دے دکھ نوں سہرے وچ سوکھی ٹہنی نال جوڑنا۔ ایہہ تشبیہات صرف جمالیاتی اظہار نہیں بلکہ اس خطے دی سوچ، رہن سہن، تے فطرت نال تعلق نوں وی ظاہر کردیاں ہیں۔ پنجابی زبان دی خوبصورتی ایہہ ہے کہ اوہ مشکل جذبے وی سادہ الفاظ وچ بیان کر دیندی ہے۔ جدوں اک لوک گیت وچ ماں دی متنازعہ آواز آوے، تاں اوہ محض اک رشتہ نہیں بلکہ اک جذباتی کائنات نوں اجاگر کر دیندی ہے۔ ایہو جیسے جمالیاتی عناصر پنجابی ادب نوں باقی زمانہ دے لوک ادب توں منفرد بناؤندے ہیں۔ پنجابی لوک گیتاں دی جمالیاتی قدراں صرف الفاظ تک محدود نہیں، بلکہ موسیقی تے دھن وی اس جمالیات دا حصہ ہیں۔ پنجابی دھن دی مخصوص لے، ڈھولک، طبلہ، تے بانسری دیاں آوازاں گیت نوں مکمل بناؤندیاں ہیں۔ لسانی اظہار تے موسیقی دا میل پنجابی لوک گیتاں نوں نہ صرف اک زبانی روایت بلکہ اک جمالیاتی تجربہ بنا دیندا ہے۔ ایہہ تجربہ سنن والے دے دل وچ نہ صرف خوشی تے سکون پیدا کردا ہے بلکہ اوہ نوں اپنے سماج تے کلچر نال وی جوڑدا ہے۔ پنجابی لوک گیتاں وچ عورت دے کردار نوں خاص اہمیت حاصل ہے۔ عورت نوں محبوبہ، ماں، بہن یا بیٹی دے روپ وچ بیان کرنا جمالیاتی اظہار دا اک اہم پہلو ہے۔ محبوبہ دی تعریف وچ جیہڑے الفاظ استعمال ہوندے ہیں، اوہ صرف جسمانی حُسن دی بات نہیں کردے بلکہ اندرونی جذبات تے اخلاص نوں وی اجاگر کردے ہیں۔ ایہہ انداز پنجابی لسانیات دی خوبصورتی نوں ودھاؤندہ ہے۔

جمالیاتی قدراں وچ اک ہور اہم عنصر "طنز تے مزاح" وی ہے۔ پنجابی لوک گیت اکثر ہنسندے کھیل دے لہجے وچ معاشرتی مسائل یا روزمرہ دے حالات اُتے روشنی پاؤندے ہیں۔ ایہہ مزاح سماج دی سختیاں نوں نرم کرنا دا ذریعہ ہے تے گیت سنن والے نوں سکون دیندا ہے۔ اس طرح پنجابی زبان دی جمالیاتی روایت صرف سنجیدگی تک محدود نہیں بلکہ خوشی تے مسکراہٹ دا وسیلہ وی ہے (12)۔

پنجابی لوک گیت تے عورت دی عکاسی

پنجابی لوک ادب وچ عورت دا کردار نہایت وڈا تے نمایاں ہے۔ جیہڑا وی گیت پنجابی دی سر زمین اُتے سنیا جاندا ہے، اوہ چاہے شادی دا ہووے، میل ملاپ دا ہووے یا جدائی دا، عورت ہمیشہ اس دامن کرمی موضوع رہی ہے۔ پنجابی لوک گیتاں وچ عورت محض اک کردار نہیں، بلکہ اوہ معاشرتی رشتیاں، جذباتی دنیا، تے سماجی قدراں دی نمائندہ ہوندی ہے۔ عورت نوں لوک گیتاں وچ کدی ماں دے روپ وچ پیش کیتا جاندا ہے، جتھے اوہ اپنی ممتا تے قربانی نال اولاد لئی مثالی درجہ حاصل کردی ہے۔ ماں دے متعلق گیتاں وچ اوہ دکھائی دیندی ہے جو ہر دکھ تے مصیبت وچ اپنے بچے دے نال کھڑی رہندی ہے۔ اوہ اپنے بچے نوں نہ صرف جسمانی طور تے پرورش کردی ہے بلکہ جذباتی تے اخلاقی سہارا

وی بن دی ہے۔ ایہہ عکاسی پنجابی سماج وچ عورت دے بلند مقام دی نشانی ہے۔ محبوبہ دے روپ وچ عورت دی تصویر پنجابی لوک گیتاں وچ سب توں زیادہ عام تے دلنشین ہے۔ عاشق دی زبان وچ محبوبہ دے حسن، چال، باتاں، تے ناز اُتے جیہڑا پیار تے چاہت بیان ہوندی ہے، اوہہ پنجابی لوک گیتاں نوں ہمیشہ تازگی بخشدے نیں۔ ایہہ گیت صرف جسمانی خوبصورتی دی تعریف نہیں کردے بلکہ عورت دے دل نال جڑی پاکیزگی، اخلاص، تے محبت نوں وی نمایاں کردے نیں۔

عورت بہن تے بیٹی دے روپ وچ وی پنجابی گیتاں وچ جھلکدی ہے۔ بہن دے گیتاں وچ اوہہ اپنے بھائی لئی دعائیں مانگدی ہے، تے بیٹی دے گیتاں وچ اس دی شادی، وداعی تے ماں باپ نال جذباتی تعلق دی عکاسی کیتی جاندی ہے۔ پنجابی وداعی دے گیت عورت دی زندگی دے سب توں وڈے جذباتی موڑ نوں بیان کردے نیں، جتھے اوہہ اپنے گھر، ماں، بیو تے بہن بھرانوں چھڈ کے اک نویں زندگی شروع کردی ہے۔ ایہہ گیت عورت دے دکھ، قربانی، تے حوصلے نوں اجاگر کردے نیں۔

پنجابی لوک گیتاں وچ عورت دی سماجی حیثیت وی نمایاں ہے۔ عورت نوں محنت کش تے جدوجہد کرن والی شخصیت دے طور اُتے وی پیش کیتا جاندی ہے۔ اوہہ کھیتاں وچ محنت کردی ہے، گھریلو ذمہ واریاں نبھاندی ہے، تے نال نال خاندانی رشتیاں نوں جوڑے رکھدی ہے۔ ایہہ کردار عورت نوں پنجابی لوک ادب وچ مضبوط تے متحرک شخصیت بنادیندا ہے۔ عورت پنجابی لوک گیتاں وچ صبر تے حوصلے دی علامت وی ہے۔ جنگاں تے ہجرت دے گیتاں وچ عورت اپنے پیاریاں دی جدائی برداشت کردی ہے۔ اوہہ دعاواں، امیدیں تے صبر نال اپنے وجود نوں قائم رکھدی ہے۔ اس عکاسی وچ عورت صرف اک کمزور ہستی نہیں بلکہ اک طاقتور، حوصلہ مند تے استقامت نال بھرپور کردار نظر آندی ہے۔ پنجابی لوک ادب وچ عورت دے کردار نوں مذہبی تے روحانی پہلو آں نال وی جوڑیا گیا ہے۔ صوفیانہ گیتاں وچ عورت کبھی عاشق دے روپ وچ سامنے آندی ہے جو اپنے محبوب حقیقی یعنی رب نال وصل دی خواہش کردی ہے۔ اس طرح عورت دی عکاسی صرف دنیاوی محبت تک محدود نہیں بلکہ روحانی محبت تے عرفان تک وسیع ہو جاندی ہے۔

مزاحیہ تے روزمرہ دے گیتاں وچ عورت نوں خوشی، ہنسی مذاق تے زندگی دی رنگینی دے نال وی جوڑیا گیا ہے۔ ایہہ گیت عورت دے کردار نوں صرف دکھاں دی علامت نہیں بلکہ خوشیاں تے راحت داسر چشمہ وی بنا کے پیش کردے نیں۔ پنجابی لوک گیتاں وچ عورت دی عکاسی کثیر الجہتی ہے۔ اوہہ محبوبہ، ماں، بہن، بیٹی، محنت کش، صابر، تے روحانی کردار دے طور اُتے نمایاں ہوندی ہے۔ ایہہ لوک ادب عورت نوں صرف سماج و احصہ نہیں بلکہ اس دامرکز بنا کے پیش کردا ہے۔ عورت پنجابی لوک گیتاں وچ اک ایسی ہستی ہے جیہڑی اپنے جذبات، قربانیاں، تے کردار نال نہ صرف خاندانی تے سماجی نظام نوں جوڑے رکھدی ہے بلکہ لوک ادب نوں وی ہمیشہ دی تازگی بخشدے ہے۔

پنجابی لوک گیت تے مزدور طبقات دی زندگی

پنجابی لوک ادب، خاص طور اُتے لوک گیت، سماج دے ہر طبقے دی عکاسی کردے نیں۔ انہاں وچ مزدور تے محنت کش طبقات دی زندگی دا بیان نہایت اہم ہے۔ پنجابی دی زرخیز دھرتی ہمیشہ کساناں، مزدوراں، دستکاراں تے ہنرمنداں نال جڑی رہی ہے۔ لوک گیت انہاں دی محنت، دکھ، خوشی، تے امیدیں دا آئینہ نیں۔ انہاں گیتاں وچ مزدور طبقات دی جدوجہد، قربانی، تے عزت دی خواہش نمایاں ہوندی ہے۔ کسان پنجابی سماج دے سب توں اہم مزدور ہے۔ پنجابی لوک گیتاں وچ کسان دی صبح توں شام تک دی محنت نوں بڑے پیار تے احترام نال بیان کیتا گیا ہے۔ کھیتاں وچ حل چلاؤن والا کسان، فصل دی رکھوالی کرن والا، تے مینہ دی دعا منگن والا کسان پنجابی گیتاں وچ مرکزی حیثیت رکھدا ہے۔ انہاں گیتاں وچ کسان دی محنت نوں رب دے نال جوڑیا گیا ہے، جیویں کہ جے رب برکت دے تاں فصل لہلہادی ہے، نیں تاں ساری محنت ضائع ہو جاندی ہے۔ ایہہ ربط کسان دی محنت کشی نوں روحانی تے عملی دونوں پہلو آں نال جوڑدا ہے۔

اسی طرح مزدور عورت دی محنت وی پنجابی گیتاں وچ نمایاں ہے۔ عورت صرف گھریلو ذمہ واریاں نہیں نبھاندی بلکہ کھیتاں وچ مرداں دے نال محنت کردی ہے۔ اوہہ کپاس چمکدی ہے، دانے چمکدی ہے، تے فصل سنبھالدی ہے۔ پنجابی لوک گیت عورت دی اس محنت نوں عزت تے فخر دے نال بیان کردے نیں۔ اس طرح عورت مزدور طبقات دی زندگی وچ مرکزی کردار ادا کردی ہے۔ دستکاراں تے ہنرمنداں دے گیت وی پنجابی لوک ادب و احصہ نیں۔ کھہار، جولاہا، لوہار، سنار، تے نجاردی محنت دا ذکر انہاں گیتاں وچ ملدا ہے۔ جولاہے دے ہتھوں وچوں نکلن والی چادر صرف کپڑا نہیں بلکہ اک ثقافتی تے جذباتی علامت ہے۔ ایہہ چادر کدی محبوب لئی جانی جاندی ہے تے کدی ماں اپنے لعل لئی تیار کردی ہے۔ ایہہ گیت دستکار دی محنت نوں نہ صرف سماجی اہمیت دیندا ہے بلکہ اوہنوں فنکار دی حیثیت وی بخشدے نیں۔ مزدور طبقات دی زندگی صرف محنت تک محدود نہیں۔ انہاں گیتاں وچ انہاں دے دکھ تے مشکلات وی جھلکدے نیں۔ مزدور ہمیشہ غربت، بھوک، تے محرومی دا شکار رہیا ہے۔ لوک گیت انہاں دے دکھ نوں بیان کردے نیں تے

سماجی لوک اس طرف متوجہ کر دے ہیں کہ انہاں دی محنت نوں قدر دینی چاہیدی ہے۔ مزدور دی آواز انہاں گیتاں وچ اس وقت ہور تیز ہو جاندی ہے جدوں اوہہ نانہضائی تے استحصال دا شکار ہوندا ہے۔

پنجابی لوک گیت مزدور طبقات دی زندگی وچ خوشی تے مسرت وی پیش کر دے ہیں۔ محنت دے بعد میلوں تے تہواراں وچ انہاں دی خوشی دے گیت سنن نال پتہ لگدا ہے کہ مزدور اپنی محنت نال جڑی تھکاوٹ نوں موسیقی، رقص، تے گانگی دے ذریعے بھلاؤندا ہے۔ ایہہ گیت مزدوراں دی اجتماعی زندگی تے میل جول نوں وی اجاگر کر دے ہیں۔ پنجابی لوک ادب وچ مزدور نوں صرف محنت کش نہیں بلکہ امید تے صبر دی علامت بنا کے پیش کیتا گیا ہے۔ اوہہ دکھاں نال جدوجہد کر داسے پر ہار داسیں۔ اوہہ ہر فصل نال نویں خواب بنتا ہے، ہر ہنر نال نویں پہچان بناؤندا ہے۔ انہاں گیتاں وچ مزدور دی شخصیت اک مجاہد دی صورت اختیار کر لیندی ہے جو اپنی محنت نال نہ صرف اپنے گھر بال بچیاں نوں پالدا ہے بلکہ ساری قوم لئی رزق پیدا کر داسے۔ مزدور طبقات دے گیت پنجابی سماج دی معاشرتی انصاف دی خواہش نوں وی ظاہر کر دے ہیں۔ انہاں گیتاں وچ محنت کش طبقہ ہمیشہ عزت، برابری، تے وقار دی تلاش وچ نظر آندا ہے۔ انہاں گیتاں دی زبان سیدھی سادی ہے، جیہڑی دل نال گل کر دی ہے تے سماجی لوک سمجھوڑی ہے۔

خلاصہ ایہہ کہ پنجابی لوک گیت مزدور طبقات دی زندگی دا نہایت حساس تے مکمل نقشہ پیش کر دے ہیں۔ ایہہ گیت کساناں، عورتاں، دستکاراں، تے مزدوراں دی محنت نوں عزت بخندے ہیں، انہاں دے دکھاں نوں بیان کر دے ہیں، تے انہاں دی خوشیاں نوں رنگارنگ پیش کر دے ہیں۔ مزدور پنجابی لوک ادب وچ صرف اک محنت کش شخصیت نہیں بلکہ امید، حوصلے، تے حیات دی علامت ہے۔ انہاں گیتاں دے ذریعے پنجابی سماج ہمیشہ مزدور طبقات نال جڑیا رہیا ہے، تے انہاں دی آواز لوک ادب وچ امر ہو گئی ہے۔ پنجابی لوک ادب، خاص طور اُتے لوک گیت، ساڈے سماج دی اجتماعی یادداشت، ثقافتی ورثہ، تے روحانی سرمایہ ہیں۔ اس ریسرچ وچ وکھ وکھ پہلوؤں دا جائزہ لے کے ایہہ گل سامنے آئی ہے کہ پنجابی لوک گیت صرف فن یا تفریحی اظہار نہیں، بلکہ اک جیتی جاگتی سماجی دستاویز ہیں۔ انہاں گیتاں وچ نہ صرف فردی جذبات بلکہ اجتماعی شعور، قومی شناخت، سماجی قدراں، مزدور طبقات دی زندگی تے سماجی مسائل دی بھرپور عکاسی موجود ہے۔

ساڈے مطالعے دا پہلا حصہ پنجابی لوک ادب دے تاریخی پس منظر نوں واضح کر داسے۔ زبانی روایت، میل ملاپ، تے لوک داستاناں دے ذریعے ایہہ ادب صدیوں توں سماجی لوک نہ صرف محفوظ کر رہا ہے بلکہ اوہدی رہنمائی وی کر رہا ہے۔ پنجابی لوک ادب ہر دور وچ اپنے وقت دے حالات دی عکاسی کردار رہا ہے، چاہے اوہ جملے سن، بدلاں دادورسی یا پھر امن دے دن سن۔ دو بے حصے وچ لوک گیتاں وچ سماجی قدراں دا مطالعہ کیتا گیا۔ ماں دی محبت، خاندانی رشتے، بھائی چارہ، محنت دی عزت، تے مہمان نوازی جیہڑیاں قدراں پنجابی سماج دا حصہ ہیں، انہاں نوں لوک گیتاں وچ اس طرح پیش کیتا گیا ہے کہ اوہ صرف ثقافتی مظاہر نہیں بلکہ اجتماعی ضمیر دا حصہ بن گئے ہیں۔ انہاں قدراں دے ذریعے پنجابی سماج اپنے اندرونی ڈھانچے تے باہمی رشتیاں نوں مضبوط رکھ آیا ہے۔

تیجے حصے وچ لوک گیتاں وچ سماجی مسائل دی جھلک نمایاں کیتی گئی۔ غربت، نانہضائی، عورت دی مظلومیت، طبقاتی تقسیم، تے ہجرت جیہڑے مسائل ہر دور وچ پنجابی سماجی لوک درپیش رہے، اوہناں دی پرچھائیں انہاں گیتاں وچ صاف نظر آندی ہے۔ انہاں گیتاں وچ مزدور دادکھ، کسان دی قربانی، عورت دی بے بسی تے عوامی احتجاج سب کچھ سامنے آندا ہے۔ اس توں پتہ لگدا ہے کہ پنجابی لوک ادب صرف خوبصورت شاعری نہیں، بلکہ حقیقت نال جڑیا ہوا سماجی احتجاج وی ہے۔

چوتھے حصے وچ اجتماعی شعور تے قومی شناخت دا پہلو بیان کیتا گیا۔ لوک گیت پنجابی عوام نوں اپنی دھرتی، اپنی زبان، تے اپنے کلچر نال جوڑ دے ہیں۔ اوہ صرف فردی تجربے نہیں سنبھال دے بلکہ قومی سطح اُتے شعور نوں پروان چڑھاؤن وچ کردار ادا کر دے ہیں۔ جنگاں، قحطان، سیاسی مسائل دے موقعے اُتے ایہہ گیت عوامی اتحاد تے اجتماعی آواز دی صورت وچ سامنے آندے ہیں۔ اوہ قومی شناخت دی تشکیل وچ بنیاد اپنھن ثابت ہوندے ہیں۔

پانچویں حصے وچ جدید پنجابی لوک گیتاں وچ معاصر شعور دی عکاسی نوں بیان کیتا گیا۔ ٹیکنالوجی تے جدید ذرائع ابلاغ دے باوجود، لوک گیت اپنی تازگی نوں برقرار رکھے ہوئے ہیں۔ اوہ ماحولیاتی مسائل، ہجرت دے نویں پہلو، بے روزگاری، تے جدید دور دے چیلنجاں نوں اپنے نغیاں وچ سمو کے اک نویں سماجی آگاہی پیدا کر رہے ہیں۔ ایہہ ثابت کر داسے کہ پنجابی لوک ادب مردہ ورثہ نہیں، بلکہ بدل دے حالات وچ وی زندہ تے فعال روایت ہے۔

چھٹے حصے وچ مزدور طبقات دی زندگی اُتے فوکس کیتا گیا۔ کسان، مزدور، دستکار، تے ہنرمند پنجابی دھرتی داسرماہیہ نیں۔ انہاں دی محنت، دکھ، خوشی، تے امیدیں لوک گیتاں دا مرکزی موضوع نیں۔ ایہہ گیت مزدور نوں عزت بخندے نیں، اوہدی آواز بن دے نیں، تے سماج نوں یاد دلاؤندے نیں کہ انصاف تے ترقی انہاں طبقات دی قربانی نال ہی ممکن ہے۔ ایہہ سارے مباحث ایہہ گل واضح کردے نیں کہ پنجابی لوک گیت صرف تفریحی دھن نیں بلکہ اوہدی جڑاں ساڈے سماج دی تاریخ، ثقافت، تے روزمرہ دی زندگی وچ ڈبیاں ہونیاں نیں۔ انہاں گیتاں وچ سماجی قدراں نوں محفوظ کیتا گیا ہے، مسائل نوں اجاگر کیتا گیا ہے، تے قومی شناخت نوں جلا بخشی گئی ہے۔ اوہ عوامی آواز نیں جو ہر دور وچ سچائی، مزاحمت، تے امید دا پیغام دیندی رہی ہے۔

ایس ریسرچ توں نتیجہ ایہہ نکلا ہے کہ پنجابی لوک ادب نوں صرف ادبی یا موسیقی دی روایت سمجھنا کافی نہیں۔ اوہنوں سماجی سائنسز، تاریخ، تے ثقافتی مطالعے دے تناظر وچ وی دیکھنا ضروری ہے۔ انہاں گیتاں دے ذریعے ساڈے کول اک ایسا مواد موجود ہے جیہڑا سماجی نفسیات، معاشی ڈھانچے، تے ثقافتی تسلسل نوں سمجھاؤن وچ مددگار ہے۔ آخر وچ ایہہ کہنا سجاوے گا کہ پنجابی لوک گیت پنجابی سماج دی روح نیں۔ انہاں وچ ماضی دی جھلک، حال دی سچائی، تے مستقبل دیاں امیدیں چھپیاں نیں۔ ایہہ گیت ساڈے نال جڑے رہن گے جدوں تک ساڈی دھرتی، ساڈی زبان، تے ساڈی ثقافت زندہ ہے۔

حوالہ جات

- 1 سنگھ، کرتار، پنجابی لوک ادب دی روایت، سنگ میل پبلیکیشنز، لاہور، 2005، ص 45۔
- 2 گل، محمد اسلم، پنجابی لوک گیت: اک مطالعہ، فکشن ہاؤس، لاہور، 2010، ص 89۔
- 3 قریشی، خالد محمود، پنجابی لوک گیتاں وچ خاندانی رشتے، ادارہ ثقافت پاکستان، لاہور، 2012، ص 133۔
- 4 وڑائچ، صغریٰ بی بی، پنجابی لوک ادب: سماجی پہلو، الفتح پبلشرز، فیصل آباد، 2016، ص 101۔
- 5 ملک، زاہد حسین، پنجابی لوک گیتاں وچ سماجی مسائل، سنگ میل پبلیکیشنز، لاہور، 2014، ص 77۔
- 6 بٹ، فوزیہ یاسمین، پنجابی ادب تے سماجی حقیقت، نیا دور پبلیکیشنز، لاہور، 2018، ص 142۔
- 7 چوہدری، غلام عباس، پنجابی لوک ادب تے اجتماعی شعور، الفتح پبلیکیشنز، لاہور، 2013، ص 118۔
- 8 نذیر، فرزانہ، پنجابی زبان تے قومی شناخت، دانش پبلشرز، لاہور، 2017، ص 97۔
- 9 گلزار سنگھ، پنجابی لوک گیتاں دا سماجی تجزیہ، الفتح پبلیکیشنز، لاہور، 2008، ص 145۔
- 10 سوہا سنگھ، پنجابی بولی تے لوک روایت، خالصہ پرنٹنگ کاشن، امرتسر، 2012، ص 201۔
- 11 اجیت سنگھ، پنجابی زبان تے لوک جمالیات، ریسرچ اینڈ کلچرل سنٹر، جالندھر، 2009، ص 167۔
- 12 محمد شفیق، پنجابی بولی دی شعری روایت، فکشن ہاؤس، لاہور، 2015، ص 210۔